

Avrupa'da Türkiye Kökenli Göçmenler ve 'Euro-Turks- Barometre' Araştırmaları

M. Murat Erdoğan*

Öz

Bu çalışmada 1960'lı yıllardan itibaren Türkiye'den başta Almanya olmak üzere Avrupa'ya giden Türkiye kökenlilerin yarım yüzyılı aşan varlığının bir değerlendirmesi yapılmaktadır. Başlangıçtaki beklentilerin ötesinde gelişen büyük sosyal değişimin ifadesi için sıklıkla vurgulanan "işçi istemiştik, insanlar geldi!" sözünde saklı gerçeklik, artık bambaşka bir duruma ulaşmıştır. Bu çerçevede öncelikle göç süreçleri, dönemin öncelikleri, mevcut sayısal özellikler ele alınmıştır. Çalışmada, halen 5 milyonu Avrupada olmak üzere 6,5 milyonu aşkın Türkiye kökenlinin varlığının bir 'diasporalaşmaya' işaret edip etmediği özel olarak tartışılmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi(HUGO) tarafından Türkiye kökenlilerin yoğun olarak yaşadığı 11 Avrupa ülkesinde gerçekleştirilen 'Euro-Turks-Barometre (ETB)' başlıklı kamuoyu araştırmasının verileri değerlendirilmektedir. Çalışmanın önemli tezlerinden birisi, yaşanan sürecin 'karşılıklı zihniyet transferleri'nin gerçekleştiği güçlü bir etkileşime yol açtığı ve yeni bir kimlik alanının oluştuğuna yöneliktir.

Anahtar Kelimeler: Göç, yurt dışındaki Türkiye kökenliler, Euro-Turks-Barometre, diaspora, 'Almanci'

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, e-posta: merdoğan1103@gmail.com

Euro-Turks, Inter-Generational Differences, Islam and Integration Debates

M. Murat Erdoğan*

Abstract

In this study, the presence of the people of Turkey origin over a half century, who have migrated from Turkey to Europe, particularly to Germany since 1960s is assessed. The hidden reality in the frequently stressed words "We had wanted workers but people came!" to express the great social change that developed beyond the early expectations has now become quite different. Within this framework, their departures, priorities of the period, existing numeric features are primarily addressed. In the study, it is specifically discussed whether the presence of over 6.5 million people of Turkey origin, the 5 million of whom are still in Europe, points to a 'diasporization' or not. In the second section of the study, the data on public opinion titled 'Euro-Turks Barometer' carried out by Hacettepe University, Migration and Politics Research Center (HUGO) in 11 European countries where people of Turkey origin densely live is discussed. One of the significant thesis of the study is that the period leads to a strong interaction where 'mutual mindset transfer' has occurred and a new identity areas has emerged.

Keywords: Migration, people of Turkey origin abroad, Euro-Turks-Barometer, diaspora, 'German Turks'

* Assoc. Prof. Dr. Hacettepe University, Faculty of Economics & Administrative Science, Department of Political Science & Public Administration, e-mail: merdoğan1103@gmail.com

Giriş

1960'lı yılların başından itibaren Batı Avrupa ülkelerine çalışma amacıyla giden Türkiye kökenliler, yarım asırlık bir dönemi geride bıraktılar. Bugün Avrupa'da, 3 milyonu Almanya'da olmak üzere 5 milyonu aşan sayıda 'Türkiye kökenli'¹ yaşamaktadır. Bu sayı, 6-6,5 milyon olarak verilen bütün dünyadaki Türkiye kökenlilerin % 80'den fazlasının Avrupa'da yaşadığını da gösteriyor. Türkiye kökenlilerin Avrupa'daki varlığı dikkate alındığında artık 'misafir' hatta 'göçmen' olduklarını söylemek oldukça zordur. Zaman içinde sosyal, ekonomik ve siyasi statülerinde de önemli değişiklikler olan Avrupa'daki Türkiye kökenlilerin % 90'a yakını 11 yılı aşkın bir süredir, % 57 kadarı ise 21 yılı aşkın süredir Avrupa'da yaşamaktadır. Türkiye kökenlilerin % 30'undan fazlası ise Avrupa ülkelerinde doğmuştur. 5 milyon ile Avrupa Birliği (AB) üyesi 10 ülkenin nüfusundan fazla bir sayıya tekabül eden 'Avrupalı Türkler'in yarısından fazlasının artık AB vatandaşı olduğu da bilinmektedir. Bu demografik görüntü, başlı başına önemli bir gücü işaret etmekle birlikte, daha da önemli olan siyasal, ekonomik, kültürel alanda da Türkiye kökenlilerin etkinliği ve ağırlığının, özellikle de Avrupa'da ciddi biçimde hissedilmesidir.

Yarım yüzyılı aşan bir süredir Avrupa'da 'acı vatan'larında kök salan, artık yaşadıkları toplumların ayrılmaz bir parçası haline gelen ve kendilerini 'Türkiye kökenliler' olarak tanımlamayı tercih ettiğimiz yurttaş ve soydaşlarımızın gelecekte içinde yaşadıkları toplumları etkileme gücünün daha da artacağını ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Kuşku yok ki gerek göçmen ya da göçmen kökenli insanlarımız için gerekse Türkiye ve yaşadıkları ülkeler bakımından 1960'ların bütün dinamik ve motivasyon unsurları değişmiştir.

1 1960'lı yıllardan bu yana yurt dışına giden Türkiye kökenliler içinde T.C. vatandaşlarının yanı sıra vatandaşlıktan çıkmış olanlar, çifte vatandaşlar, kendini etnik anlamda Türk olarak nitelenecek istemeyenler ile tek başına 'Türk' olarak ifade edilmeyi mümkün kılmayan diğer statülerdeki kişiler de yer almaktadır. Bu bağlamda en kapsayıcı kavram olarak 'Türkiye kökenliler' ifadesi tercih edilmektedir.

Almanya'da 30 Ekim 1961 tarihli Türk-Alman İşgücü Sözleşmesi'ne göre istihdam edilmeye başlayan Türk işçilerinin aradan geçen 50 yılı aşkın süre sonunda bu ülkedeki kalıcılıklarının tescili aynı zamanda bu kalabalık göçmen grubunun tanımlanması meselesini de beraberinde getirmektedir. Almanya'ya veya diğer Avrupa ülkelerine konuk işçi programı çerçevesinde ilk giden işçilerimizin öncelikli hedefleri bir süre bu ülkelerde çalışıp tasarruf ettikten sonra Türkiye'ye dönmek olmuştur. İşçi gönderen ülke olan Türkiye'nin de işçilerinin yurt dışında istihdamı olgusundan beklentileri, gönderilecek dövizler sayesinde ödemeler dengesinin düzelmesi ve yurt dışında edinilecek profesyonel bilgi ve becerilerin ülkenin kalkınmasına olumlu katkı sağlamasıdır (Abadan-Unat, 2006: 85-95). Dolayısıyla işgücü göçü Türkiye için de geçici nitelikli olarak değerlendirilmiştir. Ancak bu beklentilerin ve tahminlerin gerçekçi olmadığı en geç 1973 yılından itibaren anlaşılmıştır. 1973 yılının Ekim ayında Orta Doğu'da patlak veren 'Altı Gün Savaşı' sonunda petrol ihraç eden ülkelerin aldığı tedbirler neticesinde ortaya çıkan petrol krizi gerekçe gösterilerek Türk işçi alımı önce Almanya, daha sonra da diğer ülkeler tarafından durdurulmuştur. Ancak bu tedbir, işgücü akımını kesmediği gibi aile birleştirmesi yoluyla gelen Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları durmaksızın artmıştır. Böyle başlayan kalıcılık doğumlarla daha da pekişmiş, 1983/84 yıllarında sadece 11 ay süreyle geçerli olan 'Geri Dönüşü Teşvik Yasası' gibi uygulamaların Almanya'daki Türk sayısını azaltmakta çok da başarılı olamadığı görülmüştür (Ünver, 2015). Hatta bu teşvik uygulaması, Almanya'daki Türkiye kökenlilerin stratejik karar almalarını zorunlu kılmış ve yaklaşık 100 bin kişi geri dönerken, 2 milyon artık sürekli olarak Almanya'da kalmaya karar vermiştir.

Avrupa'daki Türkiye Kökenlilerin Sayısal Özellikleri

Yurt dışında bulunan Türkiye kökenlilerin sayıları konusunda aşağı yukarı sayılar bilinse de resmi verilerde ciddi bir belirsizlik söz konusudur. Konuyla doğrudan ilgili kurumlardan Başbakanlık Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB), bir dokümanında

“yurt dışında 6,5 milyon vatandaşımız yaşıyor” ibaresi dışında hiçbir sayısal veriye yer vermemektedir (YTB, 2015). T.C. Dışişleri Bakanlığı da kendi web sayfasında “*yurt dışında yaşayan 5 milyonu aşkın Türk toplumunun yaklaşık 4 milyonu Batı Avrupa ülkelerinde, 300.000’i Kuzey Amerika’da, 200.000’i Orta Doğu’da, 150.000’i de Avustralya’da yerleşmiştir*” ibaresi dışında herhangi bir ayrıntı vermemektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı). Bu nedenle yurt dışındaki Türkler konusundaki veriler için Çalışma Bakanlığı, Yüksek Seçim Kurulu gibi devlet kurumlarının ve Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi (HUGO) gibi akademik kuruluşların ya da bizzat akademisyenlerin yaptığı çalışmalarla sayıların derlemesi ihtiyacı doğmaktadır. Yurt dışındaki Türkiye kökenliler konusundaki sayısal verilere olan ihtiyaç daha önce de vardı, ancak YTB’nin 2011’de kurulması sonrasında da bu bilgi-veri açığının hala giderilememesi dikkat çekicidir. Bu alanda çeşitli güvenlik ve diplomatik nedenlerle de olsa kaba sayıların bile paylaşılmaması ya veri eksikliğinin hala tamamlanamaması ya da konunun bir ‘devlet sırrı’ olarak tanımlanması ve bundan hareketle bilgiye ulaşımın engellenmesinden kaynaklanabilir. Ancak 2015 yılında hala Türkiye’nin yurt dışında en azından tam olarak ne kadar vatandaşının bulunduğu resmi bir biçimde bilinmiyor ve/ya da açıklanamıyor olmasını anlamak oldukça zordur.

Yurt dışındaki Türkiye kökenlilerin sayısal özellikleri konusunda ortaya çıkan sorunun genel olarak istatistikler oluşturma ve paylaşma konusundaki zaaflarımızın yanı sıra, göçmen ve göçmen kökenli kitlenin dinamik yapısı da önemli rol oynadığını ifade etmek gerekir. Yurt dışındaki ‘Türkiye kökenliler’, T.C. vatandaşlarının yanı sıra; vatandaşlıktan çıkmış olanlar, çifte vatandaşlar, kendini etnik anlamda Türk olarak nitelemek istemeyenler ile tek başına ‘Türk’ olarak ifade edilmeyi mümkün kılmayan diğer kimlik/statülerdeki kişileri kapsayan bütüncül bir kavram olarak kullanılmaktadır. Bu durum her geçen gün daha da karmaşık bir hal almaktadır. Yurt dışındaki T.C. vatandaşlarının sayıları konusunda Kasım 2015 itibari ile en güvenilir kaynak, ‘adrese dayalı nüfus kayıt sistemi’ çerçevesinde TÜİK

tarafından toplanan verilerdir. Bu verilerin bir bölümüne 2014 Cumhurbaşkanlığı ve 2015 Milletvekili Genel Seçimleri vesilesi ile Yüksek Seçim Kurulu tarafından yayınlanan seçmen listeleri üzerinden ulaşmak imkânı olmuştur. Ancak burada verilen sayılarda da doğal olarak üç önemli eksik bulunmaktadır. Birincisi seçmen olma yaşı 18 yaş olduğundan, 0-17 yaş arasındaki T.C. vatandaşları bu listelerde yer almamaktadır. İkincisi, önemli sayıdaki vatandaş, konsolosluklara bildirimde bulunmadığı için sistemde gözükmemektedirler. Üçüncüsü ise vatandaşlıktan çıkmış olanlar ya da Türk anne-babadan doğmuş olsalar da doğdukları ülke vatandaşlığını alanlar bu sayılara dahil değildir. Bu durum özellikle Almanya ve Avusturya gibi Türkiye kökenlilerin % 60'ına yakınının yaşadığı iki ülkede sayılara sağlıklı ulaşımını ciddi biçimde olumsuz etkilemektedir.

7 Haziran 2015 seçiminde, yurt içinde 53 milyon 765 bin 231, yurt dışında ise 2 milyon 867 bin 658 seçmen bulunuyordu. YSK, 11 Eylül 2015 itibarıyla seçmen sayılarını yurt içinde 54 milyon 75 bin 851, yurt dışında 2 milyon 895 bin 885 olarak açıkladı. Yani yurt içi seçmen sayısı 7 Haziran seçiminden bu yana 310 bin 620 kişi, yurt dışı seçmen sayısı ise 28 bin 227 kişi arttı. Almanya, yurt dışındaki T.C. vatandaşlarının da Türkiye kökenlilerin de yaklaşık % 50'sinin yaşadığı ülkedir. 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde YSK'nın açıkladığı Türkiye dışında ikamet eden seçmen sayılarına göre T.C. vatandaşlarının yaşadığı 5 Avrupa ülkesi Almanya (% 50), Fransa (% 11), Hollanda (% 9), Belçika (% 5) ve Avusturya (4), bütün T.C. vatandaşlarının % 80'ine ulaşmaktadır. Bu durum Avrupa'daki T.C. vatandaşlarının bütün dünyadaki T.C. vatandaşlarının en az % 85'ini oluşturduğunu da ortaya koymaktadır.

Yurt dışındaki T.C. vatandaşları konusunda gerçekçi sayılar konusunda Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün verileri de oldukça önemli ve güvenilir bir zemin sağlamaktadır. Bakanlığın 2010 verilerine göre Almanya'daki T.C. vatandaşları sayısı 1.629.480'dir. Almanya'nın resmi sayılarına göre 2013'de Almanya'daki T.C. vatandaşlarının sayısı 1.549.808'dir

(Almanya Göç ve Mülteci Daresi, 2013). Almanya'da T.C. vatandaşlarına çifte vatandaşlık hakkı istisnai hallerde verildiği için Alman vatandaşlığına geçenlerin yaklaşık olarak % 10-15'inin çifte vatandaş olduğu tahmin edilmektedir. Bu sayı 1,6 milyon T.C. vatandaşı sayısını doğrulamaktadır. Almanya'da 2013 yılı itibari ile 990 bini 18 yaşının üzerinde olmak üzere 1,3 milyon Türkiye kökenli Alman vatandaşı bulunmaktadır. Yani Almanya'daki toplam Türkiye kökenli sayısı 3 milyondur. Türklerin Almanya'daki ortalama bulunma süreleri 26,5 yıldır. Almanya'da doğan Türkiye kökenli sayısı 470.236'dır. Yani Almanya'daki bütün T.C. vatandaşlarının % 30,3'ü Almanya doğumludur. Almanya'daki Türkiye kökenlilerin toplam sayısı Alman Göç ve Mülteciler Ofisine göre de 2.998.000'dir (Almanya Göç ve Mülteci Daresi, 2012).

Bu konuda bir başka kaynak ise YTB'nin yaptırdığı bir araştırmada yer alan 'Avrupa'da Yaşayan Türkler Yaz Tatili Döneminde Türkiye'ye Gelen Türkler Örneği Saha Araştırması' çalışmasında ortaya konulan bilgilerdir (YTB, 2011). Aşağıdaki grafikte verilen bu sayıların oldukça gerçekçi olduğu ancak güncellenmesi gerektiği açıktır.

Çizelge 1. Avrupa Ülkelerinde Türk Nüfusu

	1973	1984	1995	2003	2006	2011
1 Almanya	615.827	1.552.328	1.965.577	2.053.600	2.052.000	2.502.000
2 Fransa	33.892	144.790	254.000	311.356	423.421	541.000
3 Hollanda	30.091	154.201	252.450	352.000	364.333	384.000
4 Avusturya	30.527	75.000	150.000	134.229	113.365	112.150
5 Belçika	14.029	63.587	90.425	70.701	39.664	160.000
6 Britanya	2.011	28.480	65.000	79.000	80.000	79.000
7 Danimarka	6.250	17.240	34.700	35.232	54.859	55.000
8 Norveç	-	3.086	5.577	10.000	15.356	15.000
9 İsveç	5.061	20.900	36.001	38.844	63.580	39.000
10 İsviçre	19.710	48.485	76.622	79.476	73.681	120.000
11 İtalya	-	-	-	10.000	14.124	25.000
12 İspanya	-	-	-	-	-	6.000
13 Finlandiya	-	-	-	3.325	7.000	7.000
14 Lihtenştayn	-	-	-	809	-	809
15 Lüksemburg	-	-	-	210	-	210
Toplam	777.727	2.108.097	2.930.392	3.179.782	3.301.383	3.965.150

YSK'nın yurt dışındaki bulunan 18 yaş üzerindeki T.C. vatandaşları konusunda 1 Kasım 2015 itibarıyla verdiği 2.895.885 sayısı ve Türkiye'deki yaş grupları dikkate alınarak yapılacak kaba bir hesaplamada en azından T.C. vatandaşları konusunda gerçekçi bir sayıya ulaşmak mümkün olabilmektedir. TUIK'in verdiği yaş grupları istatistikleri, Türkiye'de 18 yaş altındakilerin yaklaşık % 30 civarında olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çerçevede 2,9 milyon olan +18 nüfusa, Türkiye'deki nüfus ortalamaları dikkate alınarak 18 yaş altındakiler eklendiğinde yurt dışındaki T.C. vatandaşı sayısının 3,7-3,8 milyon civarında olduğu, kayıt dışındakiler de dikkate alındığında sayının 4 milyonu aştığı değerlendirilebilir. Bunlara Almanya, Avusturya ve İsviçre'de vatandaşlığa geçtikleri için T.C. vatandaşlığını bırakmak durumunda olan 1,4 milyonu aşkın kişi eklendiğinde zaten Avrupa'daki Türkiye kökenlilerin sayısının 5 milyonun üzerinde olduğu görülmektedir.

Avrupa'daki Türkiye kökenlilerin toplam sayısının 5-5,5 milyon üzerinde olduğu açıktır. Bu sayı birçok Avrupa ülkesinin nüfusundan fazladır. Aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere AB üyesi Kıbrıs (RY), Lüksemburg, Malta 1 milyonun altında nüfuslara sahipken, Danimarka 5,4 milyon; Slovakya 5,3, Finlandiya 5,2; İrlanda 4,2; Litvanya 3,3; Letonya 2,2; Slovenya 2 ve Estonya 1,3 milyon nüfusa sahiptir. Yani Avrupa'daki Türkiye kökenlilerin 5,5 milyon olduğu kabul edilirse, AB'nin 11 ülkesinden daha fazla bir sayıya tekabül ettiği görülebilir.

Sıra	Üye Devlet	Nüfus	Türkiye Kökenli
1	 Almanya	82.210.000	3.000.000
2	 Fransa[1]	63.753.140	450.000
3	 Birleşik Krallık[2]	60.587.300	
4	 İtalya	59.337.888	
5	 İspanya	45.116.894	
6	 Polonya	38.115.967	
7	 Romanya	21.565.119	
8	 Hollanda	16.372.715	350.000
9	 Yunanistan	11.125.179	
10	 Portekiz	10.599.095	
11	 Belçika	10.584.534	250.000
12	 Çek Cumhuriyeti	10.306.709	
13	 Macaristan	10.066.158	
14	 İsveç	9.142.817	80.000
15	 Avusturya	8.316.487	250.000
16	 Bulgaristan	7.679.290	
	 AB'DEKİ TÜRKİYE KÖKENLİLER	5.500.000	
17	 Danimarka	5.457.415	30.000
18	 Slovakya	5.396.168	

19	 Finlandiya	5.289.128	30.000
20	 Hirvatistan	4.398.150	
21	 İrlanda	4.239.848	
22	 Litvanya	3.373.991	
23	 Letonya	2.281.305	
24	 Slovenya	2.013.597	
25	 Estonya	1.342.409	
26	 Kıbrıs Cumhuriyeti	766.400	
27	 Lüksemburg	476.200	
28	 Malta	404.962	

Yukarıdaki uzunca bölümde farklı kaynaklar üzerinden ulaşılmaya çalışılan husus, aslında çok basit bir veri eksikliğinden ve bu verilerin ileride yapılacak başka çalışmalara katkı vermesi çabasından kaynaklanmaktadır. Özellikle de bir diaspora siyasetinin gündemde olduğu, bunun için özel strateji ve kurumların oluşturulduğu Türkiye'de sağlıklı sayısal verilerin kaynağı olması gereken kurumların, bundan sonraki süreçte düzenli olarak verileri toplayarak bunları açık biçimde paylaşması temennisi ile bu bölümü bitirmek uygun olacaktır.

Sosyal-Siyasal Etkiler-Etkileşimler

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında mübadeleler ile gerçekleşen göç hareketlerinden sonra Türkiye'de modern anlamda ilk göç hareketliliği 1960'lı yıllarda yaşanmış, bu süreç 1980'lere kadar da yoğun olarak devam etmiştir. Bu dönemi A.İçduygu *kalkınmacı göç yaklaşımı* olarak nitelirmektedir. Yani Türkiye, bir devlet olarak yurt dışına göçü organize ve teşvik etmiş, bunun Türkiye'nin gelişmesine hem döviz girişi hem de nitelikli işgücünün sağlanması yönünde bir araç olarak öngörmüştür. 1961 yılında yapılan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda da bu duruma yer verilmiş ve yurt dışına gelişmiş sanayi ülkelerine giden/gönderilen Türklerin, orada elde edecekleri tecrübe ve bilgilerin ileride Türk ekonomisine ciddi katkı sağlayacağı ve kalkınmanın sağlanması

sında en önemli ihtiyaç olan kalifiye işçi ihtiyacının bir bölümünün bu yolla karşılanacağı ifade edilmiştir. Türkiye bu amaçla ilk olarak, 30 Ekim 1961'de Federal Almanya Cumhuriyeti ile 'Türkiye-Almanya İşgücü Anlaşması'nı imzalamıştır (T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2015). Ardından 15 Mayıs 1964'te Avusturya ile, 16 Temmuz 1964'te Belçika ile, 19 Ağustos 1964'te Hollanda, 8 Nisan 1965'te Fransa ile, 10 Mart 1967'de İsveç ile ve 5 Ekim 1967'de de Avustralya ile işgücü anlaşmaları imzalamıştır. Bu çerçevede pek çok ülkeyle de ikili sosyal güvenlik anlaşmaları imzalanmıştır.

Türkiye'nin belki de en belirgin göç politikası alanı, hem kalkınma hem de dış politika bağlamında yurt dışında yaşayan Türkiye kökenliler konusunda gerçekleşmektedir. Uzunca yıllar bir devlet bakanlığının uhdesinde olan konu, 2010 yılı itibarıyla Başbakanlığa bağlı bir kurum olarak teşkilatlandırılan YTB'nin uhdesine girmiştir. Bu Başkanlığın kuruluş amacı, yurt dışında yaşayan Türk vatandaşlarıyla ilgili çalışmalar yapmak, sorunlarına çözümler üretmek, akraba topluluklar olarak ifade edilen gruplarla ilgili sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkiler geliştirmek ve Türkiye'ye eğitim amacıyla gelen yabancı öğrencilerin Türkiye'deki eğitim süreçlerini desteklemektir. Söz konusu Başkanlık özellikle yurt dışında yaşayan Türklerin yaşadıkları ülkelerde sosyal, kültürel ve politik süreçlere daha etkin dahil olmaları için çalışmalarını sürdürmektedir. Yurt dışında yaşayan Türkleri *Türk diasporası* olarak nitelendiren Başkanlık, diaspora olgusunun bulunulan ülkedeki nicel büyüklüğünden ziyade söz konusu grubun örgütlü ve sistemli etkinliğinin önemi üzerinde durmaktadır.

1980'lerin ortalarına kadar, *kalkınmacı* bir yaklaşımla, yurt dışında istihdam yaratılması, ülkeye döviz gönderilmesi ve bilgi-tecrübe sağlanarak, ülkenin ihtiyacı olan kalifiye elemanların yetiştirilmesinin bir yolu olarak görülen yurt dışındaki Türkiye kökenliler, 80'lerin ortalarından itibaren daha çok dış politikanın bir unsuru olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. 1997 bu açıdan önemli bir kırılma noktası olarak anılabilir. Türkiye-AB ilişkilerinin çerçevesinin çizildiği 12 Aralık 1997'deki AB Lüksemburg Zirvesi'nde Türkiye ilerleme stratejisi

dışında tutulmuş, içinde Bulgaristan, Romanya ve hatta Kıbrıs Rum Yönetimi'nin bile yer aldığı 13 aday ülke arasında yer alamamıştır. Bu kararda o yıllarda AB'nin politikalarına birinci derecede rol veren Almanya Başbakanı Helmut Kohl'ün etkisi büyüktü. Bunun üzere dönemin Türkiye Başbakanı Mesut Yılmaz, Almanya'da Eylül 1998'de yapılacak olan seçimleri ve bu seçimlerde oy kullanma hakkına sahip Türkiye kökenli Alman vatandaşlarını işaret ederek, "Türkiye'ye kimin engel olduğunu seçimlerde unutmayın" şeklinde bir mesaj vermiştir. İki Almanya'yı birleştiren Almanya ve AB'nin efsane lideri Kohl 1998 seçimlerini gerçekten de kaybetmiştir. Bu seçimlerin sonuçlarında Türkiye kökenlilerin etkisi-katkısının ne ölçüde olduğu bilinemez, ancak bu süreç, Türk devletinin temsilcilerinin, yurt dışındaki Türkiye kökenlileri dış politikada önemli bir araç olarak görmeleri sürecinde son derece önemli bir kırılma olarak ifade edilebilir. Zira Türkiye kökenlilerin kalıcı hale gelmeleri ve özellikle de vatandaşlığa geçmeleri, buldukları ülke nezdinde Türkiye'nin iç ve özellikle de dış politikası için ciddiye alınması gereken önemli bir 'soft-power' olarak bir rol üstlendiklerini ortaya koymaktadır. YTB'nin, Recep Tayyip Erdoğan'ın sözlerinden esinlenerek vizyon haline dönüştürdüğü "*Nerede bir Vatanlarımız, Soydaşımız, Akrabamız Varsa Biz Oradayız*" yaklaşımı altında Türkiye'nin bu alandaki aktif göç yönetimi politikasını ortaya koymaktadır. Türkiye, yurt dışında bir diasporalaşma sürecine katkıda bulunmak, özellikle sivil toplum örgütlerinin desteklenmesi için de bu kurum aracılığı ile aktif çalışmalar yapmaktadır.

Göçmenler ve Diasporalaşma: 'Soft Power'

Göçmenler-göçmen kökenlilerin her geçen gün mali-ekonomik yönlerinden bile daha sosyal-siyasal güçleri ve işlevleri önemsenmektedir. Belirli bir sayısal büyüklüğü ve yaşam süreci olan göçmen topluluklarının siyasal-sosyal işlevine 'modern diasporalaşma' denilebilir. Bilindiği üzere klasik diasporalar "*çok uzun bir zamandan beri bir kavim, ulus veya inanç mensuplarının ana yurtlarından koparak başka yerlerde a-*

zınlık olarak yaşamaları” şeklinde tanımlanır. Burada ‘göçe zorlanmak’ önemli bir unsurdur. Yahudi diasporası bunun tipik örneklerinden birisidir. Ancak günümüz dünyasında diaspora kavramı da evrilmektedir. Örneğin Uluslararası Göç Örgütü (IOM) diasporayı daha geniş bir ifadeyle ‘vatanından ayrılmış, fakat bağlarını sürdüren, etnik ve ulusal toplum üyeleri’ olarak tanımlamaktadır. ‘Acı ve sürgün’ üzerine bina edilen klasik diasporalar gibi, gönüllü başlamış olsa da vatanından ayrı yaşayan ancak anavatanı ile çok yakın gönül birliği olan, geldikleri ülkeye katkı sağlamaya çalışan insanların bilinçli ve bütünsel hareketlerinden de ‘yeni modern diasporalar’ oluşmaktadır. Bu insanlar için yaşadıkları ülke kadar geldikleri anavatanları da önem taşıyor. Onların gittiği ülkeler için yurt dışında bulunan ve hem nicel (sayısal) hem de nitelik bakımından kendilerini geliştiren ve aynı zamanda anavatanlarına katkı vermek isteyen, bunun için çaba gösteren insanlar bir güç kaynağı haline geliyorlar. Bu diasporalaşma süreci, anavatanın katkı ve etkileri ile kendini geliştiriyor. Hatta 1990’lı yıllardan sonra yaygınlaşan modern diasporalar, anavatanları için özellikle de dış politikada bir ‘soft-power’ unsuru haline gelebilmektedir.

Tablo 1. Dünyada En Çok Göç Alan - Göç Veren Ülkeler

En Çok Göç Alan Ülkeler (2010)		En Çok Göç Veren Ülkeler (2010)	
Ülke	Sayı (milyon)	Ülke	Sayı (milyon)
1. ABD	42,8	1. Meksika	11,9
2. Rusya	12,3	2. Hindistan	11,4
3. Almanya	10,8	3. Rusya	11,1
4. S. Arabistan	7,3	4. Çin	8,3
5. Kanada	7,2	5. Ukrayna	6,6
6. Birleşik Krallık	7,0	6. Bangladeş	5,4
7. İspanya	6,9	7. Pakistan	4,7
8. Fransa	6,7	8. Birleşik Krallık	4,7
9. Avustralya	5,5	9. Filipinler	4,3
10. Hindistan	5,4	10. Türkiye ²	4,3

Kaynak: Worldbank Migration and Remittances Factbook 2011: <http://siteresources.worldbank.org/INTLAC/Resources/Factbook2011-Ebook.pdf>

Buldukları ülke ile anavatanları arasındaki ilişkileri çok daha farklı bir boyuta taşıyabilen modern diasporalar, her iki tarafa ciddi katkılar da, zarar da verebilirler. Zira örgütlü azınlıklar, demokratik ülke siyasetinde ağırlık taşımaktadır. Modern diasporalar içinde Çin, Hindistan, İrlanda, İsrail, Ermenistan, İran, Bangladeş, Sri Lanka, Kolombiya, Nijerya, Rusya, Ukrayna, El Salvador, Vietnam, Brezilya, Meksika, Pakistan, Güney Afrika, Tayvan, Güney Kore, İskoçya, Hırvatistan, Şili, Macaristan, Slovenya, Malezya, Taylan önemli ülkeler

2 Bu tabloda esas alınan sayıya sadık kalınmıştır ancak dünyada 5 milyonu Avrupa'da olmak üzere 6,5 milyon civarında Türkiye kökenli göçmen ve göçmen kökenli bulunduğu bilinmektedir. Bu çerçevede tablo revize edildiğinde Türkiye'nin sıralamada 6. sıraya çıkacağı görülmektedir.

olarak biliniyor (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, 2011).³ Türkiye de bu çerçevede özellikle Avrupa'da son derece önemli bir diasporalaşma süreci içindedir. Diasporalar sayısal büyüklükten çok daha fazla kalifiye insanlar (politikacılar, sanatçılar, bilim insanları, sporcular, entelektüeller vb) üzerinden yükselebildikleri için, bunu bir süreç olarak görmek gerekmektedir. Türkiye'nin Almanya'da bulunan göçmen ve göçmen kökenli nüfusu 3 milyona ulaşmıştır. Bu büyüklük, dünyanın ilk beş göç koridorundan birisi olarak nitelenmektedir.

Tablo 2. Dünyadaki İlk Beş Göç Koridoru

Akım Yönü	Sayı (Milyon)
Meksika-ABD	11,6
Rusya-Ukrayna	3,7
Ukrayna-Rusya	3,6
Bangladeş-Hindistan	3,3
Türkiye-Almanya ⁴	2,7

Kaynak: *Migration and Remittances Factbook 2011*⁴

Avrupa Türklerinin yaşadıkları ülkelerdeki kalıcılıkları pekiştikçe karşılaştıkları sorunların da boyutları ve niteliği değişmektedir. İşgücü

3 Konuyla ilgili olarak ayrıca: Kevin Kenny (2013) *Diaspora: A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press; James Clifford (1994). "Diasporas," *Cultural Anthropology* 9, No.3: 302-338; Robin Cohen (2008) *Global Diasporas: An Introduction* (2nd ed.). Abingdon: Routledge; Paul Gilroy (1994). "Diaspora," *Paragraph* 17, No.3 (November): 207-210; Ayhan Kaya-Ferhat Kentel (2005). *Euro-Turks: A Bridge or a Breach between Turkey and the European Union? A Comparative Study of French-Turks and German-Turks*. CEPS EU-Turkey Working Papers No. 14 (January); Ayhan Kaya (2011) *From Welfarism to Prudentialism: Euro-Turks and the Power of the Weak*, The Willy Brandt Series of Working Papers in International Migration and Ethnic Relations; D.Ionescu (2006) *Engaging Diasporas as Development Partners for Home and Destination Countries: Challenges for Policymakers* (IOM Göç Araştırma Serisi, Rapor No. 26) (Uluslararası Göç Örgütü, 2006).

4 Almanya'daki Türkiye kökenlilerin sayısı 3 milyon olsa da bu istatistik 2,7 milyon sayısını esas almıştır. Ancak sıralama değişmeyeceği için, tabloda aynen korunmuştur.

göçünün ilk yıllarındaki sorunlar yerini farklı ve yeni sorunlara bırakmış, dinamik bir toplumun gerektirdiği tüm değişimlere açık olmanın sonucunda söz konusu sorunların okunmasında artık 'göçmen' kavramı anlamını yitirmiştir. Avrupa'daki Türkiye kökenlileri tanımlamak için son yıllarda pek çok uzman, siyasetçi ve gözlemcinin tercih ettiği bir kavram olarak *diaspora* geniş kabul görmeye başlamış olmakla birlikte, bu kavramın da kendi içindeki sorunları ve çelişkileri de ön plana çıkmaktadır. Yani Avrupa Türklerinin artık bir diaspora olarak nitelenip nitelenmeyeceğine ilişkin tartışma ise henüz neticelenmemiştir. Örneğin Türkiye'de yurt dışı göçler konusunda bir duayen olan Prof. Dr. Nermin Abadan-Unat'ın bu durumu bir 'diasporalaşma' olarak değil, 'ulus-ötesi yurttaşlık' kavramı ile tanımladığını görmekteyiz (2006). *Diaspora* tanımlamasına itiraz edenlerin önerdiği diğer kavram ise '*sınır aşırı topluluk*'dur (Ünver, 2015). Ancak diasporalaşma kavramı da göç konusundaki pek çok kavram gibi zaman içinde evrilmektedir. Klasik ve genelde de bir sürgün ile ilişkili olan geleneksel diaspora kavramının yanında son yirmi yılda daha modern anlamda ve çoğunlukla da işgücü göçü ve/ya da beyin göçü temelli bir başka diasporalaşmadan söz etmek de mümkündür. Adın ne olursa olsun, göç literatürü çerçevesinde 'kaynak' olan ülkelerin verdikleri göçmen sayısı bir başka ülke ya da bölgede yoğunlaştıkça, dış politika ve ekonomik ilişkiler bağlamında bir etkileşimin varlığı kendini hissettirmektedir. 3 milyondan fazla kişinin içinde yer aldığı Türkiye ile Almanya 'göç koridoru' dünyadaki en güçlü göç koridorlarından birisidir ve Türkiye-Almanya ikili ilişkilerinde bu durum asla göz ardı edilmeyecek bir rol oynamaktadır. Bu örnek bile aslında klasik anlamda olmasa da modern anlamdaki diasporalaşma sürecinin varlığını ortaya koymaktadır.

Diasporaların en önemli özelliği, anavatan ile olan yakın gönül bağının korunmasıdır. Bu bağ yurt dışında bulunan Türkler bakımından son derece güçlüdür. Bunda Türklerin büyük bölümünün Avrupa'da yaşıyor olması, Türkiye ile coğrafi yakınlık, çok sıklıkla yapılan karşılıklı ziyaretler, medya organlarının takibinin mümkün olması, Avru-

pa'daki genel dışlayıcı politikalar, öte taraftan Türk devletinin insanına sahip çıkma politikası önemli rol oynamaktadır. Ancak bugün bile yurt dışındaki Türkler, yani Türk diasporasının Türk devletinin çıkarları konusunda son derece duyarlı olduğu ve dış politikada bir 'soft-power' unsuru olarak hissedilir etkiler yarattığı açıktır.

Uluslar-üstü Göçün Önemli Boyutları ve Siyasi Katılım

Uluslararası Göç Örgütü'nün (IOM) verdiği rakamlara göre bugün dünyada 220 milyondan fazla kişinin ya kendisi ya da anne-babası doğduğu ülke dışında yaşıyor. Bu sayı, her ne kadar bugünkü dünya nüfusunun % 3,1'i kadar olsa da, teknoloji ve ulaşım imkânlarındaki gelişmeler ve her alanda yaşanan yoğun küreselleşme ile göçmen sayıları katlanarak artıyor. 'Anavatanı' dışında yaşayanların hem buldukları ülkelere hem de anavatanlarına, toplumsal, siyasi, kültürel, hem de ekonomik-mali bakımlardan önemli etkileri-katkıları oluyor. I. Chambers'in ifade ettiği gibi ulus-aşırı göçler, hem fiziki hem de kültürel-toplumsal sınırları aşarak, hatta yıkararak, yepyeni bir dünya, yepyeni bir kimlik yaratıyor (2005).

Dünyadaki göç hareketliliği her geçen gün daha karmaşık hale gelmektedir. Yaygın kanının aksine, ulusötesi göç, sadece yoksul ülkelerden en zenginlere yönelik gerçekleşmiyor. Çoğunlukla en yoksullardan orta derecede ekonomik ve siyasi durumu iyi olanlara göç ediliyor. Zaten en zengin ülkeler dışarıdan göç almayı mümkün olduğunca kontrol altına almayı, en önemli güvenlik unsurlarından birisi olarak görmektedirler. Bugün ABD, 45 milyon göçmen ile dünyada en çok göçmen sayısı ile ilk sırada yer almaktadır. ABD'yi 11 milyon ile Rusya; 9,8 milyon ile Almanya, 9 milyon ile Suudi Arabistan ve 7'şer milyon ile Birleşik Krallık, Fransa, Birleşik Arap Emirlikleri ve Kanada; 6'şar milyon ile Avustralya ve İspanya izlemektedir. 2013 itibari ile dünyada en fazla dışarıya göçmen gönderen ülkeler içinde Hindistan 14,2 milyon ile ilk sırada yer alırken 13,2 milyon ile Meksika 2.; 10,8 ile Rusya 3.; 9,3 milyon ile Çin 4.; 7,8 ile Bangladeş 5. ülkedir (Pew Research Center, 2013).

Göçmenler ile ilgili sayılarda genelde yaşanan belirsizlikler, bazen karışıklıklara neden olsa da Türkiye'nin yurt dışında 6,5 milyon civarındaki göçmen-göçmen kökenli nüfusu bulunduğu bilinmektedir. 2014 verilerine göre 75 milyonluk Türkiye nüfusunun yaklaşık % 8,7'si yurt dışında yaşamakta ve bu yönüyle dünyada en fazla göçmen veren olan ilk on ülke arasında yer almaktadır. Bu nüfusun içinde yurt dışında doğanların, bulunduğu ülke vatandaşlığına geçenlerin sayısı her geçen gün artmaktadır (Pew Research Center, 2013).

Göçmenlerin Ekonomik-Mali Katkıları

Göçmenler kaynak ülkeler (gönderen) ve hedef (ev sahibi) ülkeler bakımından farklı önemlere sahiptirler (Abadan-Unat, 200; İçduygu & Kiriçi, 2009). Bu önemin niteliği, küreselleşmenin de etkisi ile her geçen gün daha da karmaşık bir hale gelmektedir. Özellikle düzenli göç hareketlerinde hem 'kaynak' ülkeler hem de 'hedef' ülkeler için başlangıçta göçmenler maddi-ekonomik katkıları çerçevesinde değerlendirilmektedirler. Göçmenleri kabul eden ülkeler için işgücü açığı daha az bir maliyetle karşılanır ve ekonomi büyütülürken; genelde daha az bir gelişmişlik durumuna sahip kaynak ülkeler için göçmen işçiler mali ve ekonomik bakımdan son derece önemli bir rol oynamaktadırlar (Castles & Miller, 2008). Max Frisch'in ünlü "*işçi istemiştik, insanlar geldi!*" cümlesinde ifadesini bulan insani dramlar, başlangıçta akıllara bile gelmemektedir (Erdoğan, 2013).

Bugün pek çok ülke için gelişmiş ülkelerde bulunan vatandaş/soydaşların gönderdikleri dövizler ekonomi içinde olağanüstü önemli bir yer tutuyor. Dünya Bankası verilerine göre 2013 yılında gelişmekte olan ülkelere göçmenleri üzerinden gelen döviz 410 milyar USD seviyesindedir ve bunun 2016'da 540 milyar dolara ulaşması bekleniliyor (Worldbank, 2013). Döviz girişi 1960'lı yıllarda başlayan Türk işçi göçünün de önemli, hatta başlangıçta devlet için en önemli özelliği olmuştur. 1975'te Türk işçilerinin ülkelerine gönderdikleri 1,3 milyar USD tutarındaki döviz, ülkenin toplam 1,4 milyar USD civarındaki ihracatına neredeyse denk bir büyüklüğe ve öneme sahipti. 1980'de

2 milyar dolara ulaşan bu rakam, 2,9 milyar USD olan ihracatın % 71'ine denk geliyordu. 1960-1981 arasında; işçi dövizleri dış ticaret açığının %80'ini, cari açığın ise %60'ını karşıladı. Resmî verilere göre 1980 yılında % 34, 1990 yılında % 124, 2000 yılında % 54 olan işçi dövizleri hesaplarının Merkez Bankası döviz rezervlerine oranı, 2003 yılından itibaren belirgin bir şekilde azaldı.⁵ Eylül 2013 itibarıyla bu oran % 5,2'ye geriledi. 2013 yılında ihracat 151 milyar USD iken, aynı yıl işçi dövizleri girişi 1 milyar USD civarında gerçekleşti.

Göçmenler ve Siyasal Katılım: Yurt Dışında Oy Kullanma Uygulamaları

Siyasal katılım; '*basit bir meraktan yoğun bir eyleme*' kadar uzanan geniş bir tutum ve faaliyet alanı olarak bir "*toplumda yaşayanların siyasal sistem karşısında durumlarını, tutumlarını ve davranışlarını belirleyen*" bir kavramdır. Siyasal katılmanın tek boyutu seçme-seçilme hakları olmasa da, bu hakkın özel bir yeri olduğu açıktır. Vatandaşlık ve siyasi katılım konularında önemli referans olarak alınan T.S.Marshall'ın '*Citizenship and Social Class*' kitabında vatandaşlık hakkına sahip olmanın aynı zamanda siyasal bir topluma üyelik anlamına geldiğini ifade edilir (Marshall, 1950). Ancak göçmenlik durumu, siyasal haklar konusunda da bazı ciddi karmaşalar yaratmaktadır. Aslında geleneksel anlamda bir topluma üyelik ve hakların kullanımı, göçmenlikle birlikte daha geniş bir anlama kavuşmuş ve vatandaş olanların ülkeleri hakkında söz söyleme haklarının ülke dışında yaşamaları halinde de mevcut olduğu düşüncesi her geçen gün daha büyük kabul görmüştür. Vatandaşlığın hak ve yükümlülüklerinin yurt dışında bulunanlar için de geçerli olacağı yaklaşımı, hem bir hakkın teslimi ve yurt dışındaki vatandaşlar ile anavatanlıklar arasındaki ilişkileri güçlendiren bir unsur hem de kimlik politikaları bakımından önem taşımaktadır.

5 1980'lerde yıllık işçi dövizleri girişi 2 milyar dolar iken bu 1990 yılında 3 milyar 246 milyon dolara ulaştı. Döviz girişi Türkiye'nin uyguladığı başta faizler olmak üzere teşvik politikalarına bağlı olarak 1997 yılında 4 milyar 197 milyon dolar, 2000 yılında 4 milyar 560 milyon dolar olduktan sonra gerilemeye başladı. 2007 yılından bu yana yıllık 1 milyar USD civarında döviz girişi gerçekleşiyor.

Bir ülke vatandaşının, ülkesi sınırları dışında da oy kullanması ilk olarak 1862'de Amerika'da yaşanmıştır. Bunu 1890'da Yeni Zelanda ve 1902'de Avustralya izliyor. Avrupa'da ilk olarak İngiltere savaşta yurt dışında olan vatandaşları için yurt dışında oy kullanma imkânını tanımıştır. Merkezi İsveç'in başkenti Stockholm'de bulunan 'International Institute for Democracy and Electoral Assistance- IDEA'nın istatistiklerine göre bugün dünyada 115'ten çok ülke yurt dışında yaşayan vatandaşlarına seçme hakkı vermektedir (2007).

Yurt dışında seçme hakkı; yöntemleri, süreleri ve etkileri bakımından farklılaşmaktadır. Bazı ülkeler yurt dışındaki vatandaşları için özel milletvekilliği kontenjanları tanımaktadır. Kuşku yok ki, bu hakkın tanınmasında vatandaşlığın 'sınırsızlığı' ve her bir vatandaşın üyesi olduğu ülkesi için karar verebilme hakkı ile ilişkili olsa da, başka siyasi-sosyal gerekçeler de söz konusudur. Örneğin çatışma sonrası dönemlerde, iktidardaki partinin yurt dışı oylarının kendi lehine olacağına inandığı zamanlarda, yurt dışı döviz akışını hızlandırmak ve artırmak istenildiğinde, yurt dışında yaşayan kitlenin anavatanlarına bağlılıklarının artırılması, asimile olmalarının engellenmesi ve anavatanları için motive edilmeleri gibi durum ve beklentiler çerçevesinde yurt dışı seçimleri teşvik edilmektedir. Katılımın gerçekleşmesinde ve oranında oy kullanmanın teknik kolaylığı, oy kullanma yöntemi (mektupla, sandıkta, sınırda gümrüklerde, internet üzerinden vb.) ve STK'ların toplumu mobilize etmesi son derece önemli rol oynamaktadır.

Yurt dışındaki vatandaşlarına oy hakkı veren ülkelerin, hem hak tanımlarında hem de seçim türleri bakımından farklı uygulamaları bulunmaktadır. Oy verme hakkını, süresine bakmaksızın yurt dışında oturma hakkına bağlayan ülkeler çoğunlukta olmakla birlikte, bunu belirli bir sürenin üzerinde yurt dışında yaşama koşuluna bağlayan İngiltere (15 yıl) ve Kanada (5 yıl) gibi ülkeler de bulunmaktadır (Grace, 2007). Oy verme hakkını seçimlerin türüne göre ayıran ülkeler de bulunmaktadır. Ülkeler, çoğunlukla yerel seçimler hariç bütün seçimler (milletvekili, başkanlık, referandum) için oy verme hakkını tanıırken,

bazı ülkelerde sadece belirli seçimler, bazılarında ise yerel seçimlere de katılım hakkı tanımaktadır (Ellis, Navarro, Morales, Gratschew & Braun, 2007: 16). Yurt dışından oy kullanımına imkân tanıyan 115 ülkeden 14'ü bunu sadece cumhurbaşkanlığı seçimleri, 31'i sadece milletvekili seçimleri, 20'si cumhurbaşkanlığı ve milletvekili seçimleri, 7'si cumhurbaşkanlığı seçimleri ve referandum, 11'i her üç tür seçim için, 6'sı cumhurbaşkanlığı, milletvekili ve yerel yönetim seçimleri ve 67'si milletvekili seçimleri ve referandumlar için uygulamaktadır (A-badan-Unat vd., 2014: 6).

Yurt dışında oy kullanma oranları konusunda sağlıklı istatistiklere ulaşmak her zaman mümkün olamamaktadır. Bu konudaki en önemli kaynaklardan birisi 'The International IDEA Handbook' kabul edilmektedir. Ancak burada da kısmi bilgilere ulaşılabilmektedir. Bu ve benzeri çalışmalar, yurt dışındaki oy kullanımının, zaman zaman hayal kırıklığı yaratacak derecede düşük olduğunu ortaya koymaktadır (Ellis vd., 2007: 16). Bazı ülkelerde % 90'ları aşan katılıma da rastlanmaktadır, ancak bunun istisnai olduğu belirtilmelidir. Uzun suredir yurt dışında oy verme imkânı tanıyan İtalya, İspanya, Fransa, İsveç, Senegal, Filipinler, Venezuela, Brezilya, Honduras gibi ülkelerde de bu konuda ciddi sorunlar yaşanmakta ve yurt dışı katılımın, genelde ülkedeki katılıma nazaran oldukça düşük olduğu görülmektedir. IDEA-2007 verilerine göre İspanya'da 2004 parlamento seçimlerinde; yurt içi oy verme oranı %75 iken, yurt dışı oy verme oranı %30'un altında kalmıştır. Brezilya'da geçici ya da kalıcı, hangi şekilde olursa olsun, yurt dışında yaşayanların oy vermesi zorunlu olduğu halde; yurt dışında oy verme hakkı olanların %50'si bu haktan yararlanmıştır (Ellis vd., 2007: 31). Meksika'da 2006 yılı Devlet Başkanlığı Seçimleri'nde yurt içi oy verme oranı %59 iken yurt dışı oy verme oranı %1 olarak gerçekleşmiştir. Bosna-Hersek'te özel bir durum dikkati çekiyor. Aslında yurt dışındaki vatandaşlar yoğun olarak ülkelerine geri döndükleri için yurt dışındaki seçmen sayısı hızla azalıyor ancak yurt dışı seçmen katılım oranı %80 civarında gerçekleşiyor. Afganistan'da 2004 yılı Başkanlık Seçimi'nde Pakistan'da yaşayan Afganlılar %80,

İran'da yaşayanlar ise %50 civarında katılım göstermiştir (Immigration Policy Institute, 2012). Dominik Cumhuriyeti'nin yurt dışında yaşayan vatandaşlarının oluşturduğu STK'larının yaptıkları büyük kampanyaların ardından 2004 Başkanlık Seçimleri'nde yurt dışında oy verme imkânı sağlanmıştır. Ancak 2004'teki seçimlerde ülke içinde % 73 olan oy verme oranı yurt dışında % 10 civarında kalmıştır (Itzigsohn & Villacres, 2008). Fransa'da 1981-2012 arası Başkanlık Seçimleri'nde; yurt içi oy verme oranı % 80 civarında, yurt dışı oy verme oranı (2000'lerin başından bu yana) % 40 civarında gerçekleşmektedir (Collard, 2013).

Yurt dışı oy kullanımının diaspora politikasının bir parçası olduğu da söylenebilir. Bu konuda çok geniş bir literatür bulunmaktadır. Ülkeleri dışında yaşayan göçmen ya da göçmen kökenli insanların, vatandaşı oldukları ülkelerde siyasal katılımın önemli bir boyutu olan seçme-seçilme hakkına sahip olmaları ve bunu kullanmaları her geçen gün daha da büyük önem arz etmektedir (Erdoğan, 2013). Özellikle çifte vatandaşlık durumunda göçmen- göçmen kökenliler birden fazla yerde siyasal katılım faaliyetine katılabilmek hakkına sahip olabilmektedirler.⁶

6 Bunlardan bazıları için, Bkz.: (Rainer Bauböck, (2005). "Expansive Citizenship-Voting beyond Territory and Membership", *PS: Political Science and Politics*, 10/1/2005, Vol. 38, Issue 4, 683-687; Laurie Brand (2006) *Citizens Abroad: Emigration and State in the Middle East and North Africa*. Cambridge University Press; Laurie Brand (2010). 'Authoritarian States and Voting from Abroad: North African Experiences', *Comparative Politics*, 43 (1), 81-99; IDEA Handbook 2007; Jeremy Grace (2007). "Challenging the Norms and Standards of Election Administration: External and Absentee Voting" In *Challenging the Norms and Standards of Election Administration*. IFES, 35-58; Jean-Michel Lafleur (2014). 'Why do states enfranchise citizens abroad? Comparative Insights from Mexico, Italy and Belgium', *Global Networks*, 11(4), 481-501; Henry S. Rojas (2004) "A Comparative Study of the Overseas Voting Laws and Systems of Selected Countries", *Development Associates of Occasional Paper* No. 17. September. Available at www.devassoc.com, Robert Smith (2003). 'Diasporic Membership in historical membership: comparative insights from the Mexican, Italian, and Polish cases', *International Migration Review*, 37(3), 724-59; Robert Smith (2008) *Contradictions of diasporic institutionalization in Mexican politics: the 2006 migrant vote and other forms of inclusion and control*, *Ethnic and Racial*

Yurt dışında yaşayan 6 milyon civarındaki Türkiye kökenlinin yaşadıkları ülkelerde çifte vatandaşlığa izin verilmesi halinde, yaşadığı ülke vatandaşlığına geçenlerin T.C. vatandaşlığını korumayı tercih ettikleri bilinmektedir.⁷ Bu konuda en önemli sorun, Avrupa'daki Türkiye kökenlilerin % 65'inden fazlasının yaşadığı Almanya ve Avusturya'da yaşanmaktadır. Bu iki ülkenin çifte vatandaşlığa izin vermesi halinde Avrupa'daki T.C. vatandaşlarının hemen hepsinin çifte vatandaşlığa geçmesi şaşırtıcı olmayacaktır. 2013 yılında yapılan HUGO-ETB çalışmasında hem Türkiye kökenlilerin aidiyet duyguları konusunda açık ara 'Türk kimliğini' tercih ettiklerine hem de T.C. vatandaşlarının mecbur kalmadıkça T.C. vatandaşlığını korumak istediklerine yönelik bulgulara ulaşılmıştır.⁸ Halen % 80'den fazlası 16 yıldan fazla bir süredir Avrupa'da yaşayan, Avrupa'nın kalıcı unsurları haline gelen Türkiye kökenlilerin içinde çifte vatandaş sayısı hızla artmaktadır. Avrupa'da yaşayan 5 milyon civarındaki Türkiye kökenlinin yarısının (2,3 milyon) T.C. vatandaşlığı ile birlikte bulunduğu ülke vatandaşlığına sahip olduğu bilinmektedir.

T.C. vatandaşlarının Türkiye seçimleri konusundaki ilgisi, bulunduğu ülke vatandaşlığına geçen Türkiye kökenlilerin ise yaşadıkları ülke siyasetine ilgileri, iki farklı siyasal davranış türü olarak ayrı ayrı analiz edilmesi gereken önemli bir husustur ve ikisi de diaspora politikaları ile yakından ilişkilidir.

Studies, 31:4, 708-741; L.Varadarajan (2010) *The domestic abroad: Diasporas in international relations*, Oxford University Press, New York; Alexandra Delano (2014) 'The Diffisusion of Diaspora Engagement Policies: A Latin American Agenda' *Political Geography* 41, 90-100.

7 T.C. vatandaşlığı erkeklerde askerlik nedeni ile bazı sıkıntılar yarattığından, böyle durumlarda erkeklerde T.C. vatandaşlığını bırakma eğilimi yükselmektedir.

8 Euro-Turks-Barometre-2013 çalışmasının özet bulguları için Bkz.: <http://euroturksbarometre.com/>

Avrupalı Türklerin Geri Dönüşleri

Son yıllarda Avrupa ülkelerinde doğup büyüyen ve genellikle de iyi bir eğitim gören Türk gençlerinin çeşitli nedenlerle yaşadıkları ülkelerden uzun süreyle geçici veya sürekli olarak Türkiye'ye geldikleri gözlenmektedir. Türkiye'ye geliş nedenleri arasında Avrupa ülkelerinde istihdam ve toplumsal bakımdan yükselme olanaklarının bu grup tarafından kısıtlı olduğu algısının varlığı gelmektedir. Ayrımcı tutum, davranış ve uygulamaların bu kesime mensup Türkler arasında yığınlaşma neden olduğu ve Türkiye'de bu bakımdan herhangi bir sorun yaşamayacakları için doğup büyüdükleri ülkelerde ikametden vazgeçtikleri anlaşılmaktadır. Bu alanda yapılan araştırmalar *sınır aşırı topluluk* tezini de güçlendirecek niteliktedir (Alkan, 2010; Aydın, 2013). *Transmigrant* olarak da anılan grubun üyelerinin bir bölümü büyük olasılıkla Türkiye'de sürekli yaşama niyetinden çok, bir süre şansını deneme amacıyla gelmiş ve koşullar gerektirdiğinde ya geldikleri ülkeye ya da bir üçüncü ülkeye gitmeyi de bir opsiyon olarak görenlerden oluşmaktadır. Günümüzün küresel göç anlayışı ve gelişmelerine uyan bu durumun 'geriye göç'ten ziyade 'mobilité' olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu olgunun nasıl bir seyir izleyeceği konusunda bir öngöründe bulunmak henüz çok erkendir (Ünver, 2015).

ETB Araştırmaları ve Avrupa'daki Türkiye Kökenliler

HUGO, Türkiye'de özel olarak yurt dışındaki Türkiye kökenliler konusunda düzenli ve sürekli alan çalışmaları yapan akademik bir kuruluş olarak 2011'deki kuruluşundan bu yana çok sayıda çalışma gerçekleştirmiştir. 5 milyonu Avrupa'da olmak üzere sayıları 6 milyonu aşan yurt dışında yaşayan Türkiye kökenliler konusunda çalışmalar yapan HUGO bir ihtisas merkezi olarak çalışmaktadır. HUGO, yurt dışında yaşayan Türkiye kökenlilerle ilgili kimlik, siyasal davranış, toplumsal kabul, uyum, medya, Avrupalılaşıma, İslam-İslamofobi, imaj, siyaset, sivil toplum, aile, gençlik, ekonomik faaliyetler, güvenlik, ayrımcılık, din, dil, demografik gelişimler vb önemli alan ve temalarda kamuoyu

araştırmaları yapan, bilimsel yayınlar, raporlar hazırlayan, panel-sempozyum-kongreler düzenleyen, tematik sergiler, TV programları vb. etkinliklerde yer alan bir araştırma merkezidir.

HUGO'nun Avrupa'da gerçekleştirdiği çalışmalar iki ana grupta toplanmaktadır. Bunlardan birincisi ETB adı verilen çalışma, diğeri ise konu ve/veya ülke bazlı çalışmalardır. Yapılan çalışmalarda, konunun niteliğine göre bazen sadece T.C. vatandaşları, bazen Türkiye kökenli Avrupa vatandaşları, bazen de hem T.C. vatandaşı hem de AB ülkelerinden birinin vatandaşı olan kitleler tercih edilmektedir.⁹

ETB, Türkiye kökenlilerin 100 binden çok sayıda yaşadığı Avrupa'nın 11 ülkesinde (Almanya, Fransa, İngiltere, İsviçre, Avusturya, Hollanda, Belçika ve Danimarka-İsveç-Norveç-Finlandiya) CATI yöntemi ile ortalama 2600 kişilik bir örnekleme gerçekleştirilmektedir. ETB, Avrupa'da yaşayan 5 milyonun üzerindeki Türkiye kökenliyi kapsayacak şekilde alanda düzenli, sürekli, akademik temelli kamuoyu araştırmaları yapmak ve bu konuda sağlıklı veri tabanı oluşturmak amacıyla tasarlanmıştır. AB Komisyonu'nun Eurobarometre araştırmasından esinlenen ve bu çalışmadaki Türkiye kökenliler ile ilgili veri eksikliğini de karşılamayı amaçlayan ETB üzerinden elde edilen veriler ile hem Avrupa'da yaşayan insanlarımıza katkıda bulunmak hem de son yıllarda Türkiye için bir soft-power konusu haline gelen diaspora politikasına da sağlıklı verilerle zemin oluşturmak hedeflenmektedir. Bir başka anlatımla ETB'nin Avrupa'daki Türkiye kökenliler konusunda bir envanter ve bilgi eksikliğini gidermesi yanında politikalar, stratejiler üretilmesine katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Alanındaki en kapsamlı kamuoyu araştırması olan ETB çalışmanın 2 yılda bir yapılması planlanmıştır. İlki 2013'de gerçekleşen çalışma 2015 sonunda tekrarlanacaktır.¹⁰

9 ETB ve diğer ülke çalışmalarının alan uygulaması Almanya (Berlin) merkezli araştırma kuruluşu Data4U tarafından uygulaması yapılmakta ve HUGO ekibi tarafından raporlanmaktadır.

10 İlki Mart 2013'de gerçekleştirilen ve değerlendirmesi Doç. Dr. M.Murat Erdoğan, Prof.Dr.Ayhan Kaya ve Dr.Can Ünver tarafından yapılan ETB çalışmasının sonuçları

ETB kapsamında ayrıca konu ya da ülke bazlı özel çalışmalar gerçekleştirilmektedir. ETB çalışması ile öncelikle bir veri tabanı oluşturulması ve gelişmelerin takip edilmesi hedeflenmektedir. Bu çerçevede Türkiye kökenlilerin karşı karşıya kaldıkları sosyal, ekonomik, siyasi, kültürel sorunları tespit edebilmek; yaşadıkları ülkeden ve Türkiye'den beklentilerini belirlemek; buldukları ülkelere ve Türkiye'ye yönelik siyasal davranış ve eğilimleri konusunda öngörülere sahip olabilmek; ülkeler ve modeller arasında karşılaştırmalar yapabilmek ve bu verilerden hareketle bilgi ve insan temelli stratejiler, politikalar üretilmesine katkıda bulunmak amaçlanmaktadır.

HUGO'nun, her biri ETB ile bütünleşen ülke/konu bazlı çalışmaları düzenli olarak devam etmektedir. Bu çalışmalardan öne çıkan çalışmalar şunlardır:

- HUGO'nun konu-ülke bazlı ilk saha çalışması 2011 yılında 'Almanya'da Neo-Nazi Cinayetler Konusunda Türklerin Görüş ve Duyguları Araştırması' başlığı ile yapılmıştır (Hugo, 2011). Almanya'daki 1026 Türkiye kökenli ile gerçekleştirilen çalışmada, Neo-Nazi cinayetlerinin hedefi ve muhatabı olan Türkiye kökenlilerin, konu hakkındaki düşünceleri, kaygıları, Alman toplumu ve devletine yönelik görüşleri ve gelecek beklentileri ortaya konulmaya çalışılmış ve çalışma Almanya'da da büyük yankı bulmuştur (Bade, 2013).
- HUGO'nun ikinci büyük kamuoyu araştırması 'Fransa'daki Türkiye Kökenlilerin Güncel Konulardaki Görüş Ve Düşünceleri Araştırması' (Hugo, 2012) başlığı altında Nisan 2012'de Fransa'da 1100 kişilik bir örnekleme gerçekleştirilmiş, burada da hem Fransız Parlamentosu'nun Ermeni soykırımını reddi cezalandırma yönündeki yasa çabasının Türk toplumunda nasıl bir etki ve duygu yarattığı hem de Fransa'daki Cumhurbaşkanlığı seçiminde Türklerin tutumlarını ortaya koymaya çalışmıştır.

HUGO tarafından Oxford Üniversitesi İslam Araştırmaları Merkezi, UNESCO, TBMM AB Uyum Komisyonu işbirliğinde T.C. Cumhurbaşkanlığının himayelerinde gerçekleşen 'Avrupa'da Göç, İslam ve Çokkültürlülük' sempozyumunda paylaşılmıştır.

- HUGO'nun üçüncü çalışması Almanya'daki 2013 Bundestag (Federal Meclis Seçimleri) çerçevesinde Almanya'daki Türkiye kökenli Alman vatandaşlar üzerinde gerçekleştirilmiştir. 2013 seçimlerinde oy kullanma imkânına sahip olan 950 bin Türkiye kökenli Almanya vatandaşının seçimlere ilgisi, tercihleri ve bu bağlamda entegrasyon, ayrımcılık, Türkiye ile ilişkiler vb. konuların ele alındığı çalışma ayrıca Almanya'daki bütün seçmenler içinde % 1,5 gibi bir orana sahip Türkiye kökenlilerin yüksek katılımını ortaya koymuştur (Hugo, 2013).
- HUGO'nun 2014 yılında gerçekleştirdiği bir başka çalışma ise Avrupa'daki T.C. vatandaşlarının siyasal ilgileri konusundadır ve bu vatandaşların % 80'den fazlasının bulunduğu 5 ülkede (Almanya, Fransa, Hollanda, Belçika, Avusturya) Kasım 2014'te gerçekleştirilmiştir. Yurt dışındaki T.C. vatandaşlarına ilk kez buldukları ülkelerde oy verme imkânı 2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri'nde mümkün olmuş, ancak bu seçimlerde %8'i ilgili ülkelerde, % 10'u gümrüklerde olmak üzere toplamda % 18 gibi son derece düşük bir katılım gerçekleşmiştir. HUGO'nun kapsamlı çalışması, katılımın neden düşük gerçekleştiği üzerinde yoğunlaşmış ve bu çalışmanın ortaya koyduğu sorunların bir kısmı giderildikten sonra yapılan iki genel seçimde önce % 35, ardından da % 45'lik katılım gerçekleşmiştir. Üstelik son iki seçimde gümrüklerde kullanılan oy % 5'in altında kalmıştır.

ETB-2013'ün Teknik Alt Yapısı

'ETB-2013' çalışması Türkiye kökenlilerin 100.000 ve daha fazla bulunduğu 11 ülkede (Almanya, Fransa, Hollanda, Belçika, Avusturya, İngiltere, İsviçre, Danimarka, İsveç, Norveç, Finlandiya) gerçekleştirilmiştir. Örneklem seçiminde Almanya 1012, Fransa 405, Hollanda 403, Avusturya 413 ve diğer ülkeler ise topluca 401 sayısı ile sabitlenmiştir. Toplamda 2634 kişi ile anket uygulaması gerçekleştirilmiştir.

ETB-2013 Araştırması ve Özet Bulgular (Hugo, 2013b)

Bilindiği üzere AB Komisyonunun resmi araştırma kuruluşu 'Eurobarometre' adı altında her 6 ayda bir bütün AB ülkelerinde araştırmalar yapmakta ve AB vatandaşlarının her konuda nabzını tutmaktadır (ht-

tp://ec.europa.eu/public_opinion/index_en.htm). Bu çalışmada aynı zamanda gündemdeki önemli konular da ayrıca sorgulanabilmektedir. “AB Bayrağı nasıldır?” ya da “AB vatandaşı olmaktan mutlu musunuz?” sorusundan, “Hangi ülke AB’ye üye olmalı?” ya da “AB’nin en güvenilir lideri kimdir?”, “Mülteciler krizi konusunda AB yeterince çalışıyor mu?” gibi pek çok soru AB vatandaşlarına sorulmaktadır. Verilerin son derece ciddiye alındığı ve belirlenen politikalarda etkili olduğu bu çalışma, uzun zamandan bu yana benzer soruların sorulması ile değişimleri de izleme imkânı vermektedir. Benzer bir çalışmanın ETB adı altında hem göçmenlerin envanterinin sağlanması, kapasiteleri ve sorunları ortaya çıkarılabilmesi hem de başta Türkiye-AB ilişkileri olmak üzere pek çok dış politik konuda göçmenlerin desteğinin nasıl alınacağı, muhatap ülkelerle ne şekilde işbirliği yapılabileceği konularında bilgiler elde edilebilmesi için yapılmıştır.

ETB çalışması ile öncelikle bir veri tabanı oluşturulması ve gelişmelerin takip edilmesi hedeflenmektedir. Bu çerçevede Türkiye kökenlilerin karşı karşıya kaldıkları sosyal, ekonomik, siyasi, kültürel sorunları tespit edebilmek; yaşadıkları ülkeden ve Türkiye’den beklentilerini, hem buldukları ülkelerde hem de Türkiye’ye yönelik siyasal davranış ve eğilimleri konusunda öngörülere sahip olabilmek; ülkeler ve modeller arasında karşılaştırmalar yapabilmek ve bu verilerden hareketle bilgi ve insan temelli stratejiler, politikalar üretilmesine katkıda bulunmak amaçlanmaktadır.

Avrupa’da 50 yılı aşkın bir süredir yaşan ve artık çok büyük ölçüde yerleşik hale gelen 5 milyon civarındaki Türkiye kökenliler konusunda yapılan bu ilk geniş kapsamlı araştırmanın bulguları en özet şekliyle aşağıda sıralanmıştır:

- **AVRUPA’DA YAŞAM SÜRELERİ:** Avrupa’daki Türkiye kökenliler artık Avrupa’nın ayrılmaz bir parçası haline gelmişlerdir. Bunun ilk göstergesi yerleşiklik süresidir. Halen Avrupa’da yaşayan Türkiye kökenlilerin % 91’i ya orada doğmuş ya da 11 yıldan fazladır orada yaşamaktadırlar.
- **VATANDAŞLIK DURUMU:** Kalıcılığın önemli göstergelerinden

birisi aynı zamanda siyasal katılımı mümkün kılan husus vatandaşlıktır. Avrupa'da yaşayan Türkiye kökenlilerin yarısı bulunduğu ülke vatandaşdır. Avrupa'da yaşayan Türkiye kökenlilerin % 60'ının Almanya'da yaşadığını ve burada 'çifte vatandaşlığa' izin verilmediğini, bunun da vatandaşlığa geçişte ciddi bir sorun olduğunu da ifade etmek gerekir. Almanya üzerine yapılan pek çok araştırmada Almanya'nın çifte vatandaşlığa izin vermesi halinde vatandaşlığa geçişlerin ciddi bir biçimde artacağı ortaya çıkmaktadır. Avrupa'da yaşayan Türkiye kökenlilerin yaklaşık olarak yarısı yani 2,5 milyonu bulunduğu ülke vatandaşlığına sahiptir. Bu kitlenin yarısı ise aynı zamanda T.C. vatandaşlıklarını korumaktadırlar.

- **MEDYA İLGİSİ:** Avrupa'da yaşayan Türkiye kökenlilerin teknolojinin de verdiği imkânlar çok yoğun olarak Türk medyası (TV kanalları) üzerinden dünyadan haberdar oldukları anlaşılmaktadır. Bu sayı özellikle gençler arasında ciddi bir değişim göstermekle birlikte, Türk medyasının ağırlığı net bir veri olarak bütün çalışmalarda ortaya çıkmaktadır.
- **YERLEŞİKLİK ve GERİYE DÖNÜŞ:** Türkiye'ye dönüş Avrupa'daki Türkiye kökenliler bakımından daha önemli bir seçenek haline dönüşmüştür. Ancak buna rağmen % 70'lerin kalıcı olacağını ya da iki ülkede birden yaşarım demesi önemlidir. Trans-nasyonal (ulus-ötesi) göç kimliği burada da kendini ortaya koymaktadır.
- **ENTEGRASYON TARTIŞMALARI:** Burada Türkiye kökenlilerin kendileri bakımından kesinlikle bir entegrasyon sorunu yaşamadıkları algısı içinde oldukları gözlenmektedir. % 82, 5 ve üzerinde bir derecede entegre olduğuna inanmaktadır.
- **SİYASAL İLGİ:** Avrupa'da yerleşik Türkiye kökenlilerin siyasal katılım hakları eğer vatandaş değiller ise gerçekleşmemektedir. Türkiye seçimleri konusunda ise düzenleme yeni yapılmıştır. Eskiden sadece gümrük kapılarında oy kullanabilen Türkiye kökenliler, artık bulunduğu ülkelerde kurulacak sandıklarda oy kullanabilecekler. Bu çerçevede aşağıdaki tablolarda orta çıkan sonuçlar dikkat çekicidir.

- **SIYASAL İLGİ VE DAVRANIŞ (BÖLÜNMEŞ TERCİHLER):** Avrupa'da yerleşik Türkiye kökenlilerin, yaşadıkları ülkedeki siyasal tercihleri ile Türkiye'deki siyasal tercihleri arasında ciddi bir farklılık oluşmaktadır. Genel olarak yaşadıkları ülkelerde sol, sosyalist, yeşil vb siyasi ideolojilere sahip olan partileri tercih eden Türkiye kökenlilerin Türkiye'deki tercihleri muhafazakar-merkez sağdan yana olmaktadır. Bu durum 'trans-nasyonal' 'çok kimlikli' göçmen psikolojisi ve ihtiyaçları ile açıklanabilir. Ama aynı zamanda bireylerin birden fazla siyasi kimliğe aynı anda sahip olabileceğini de göstermektedir. Bu bir çelişki değil, rasyonel bir tercih olarak da ifade edilebilir.
- **TÜRKİYE SEÇİMLERİNDE OY KULLANMA NE ANLAMA GELİYOR, İLGİ NEDİR, SİYASAL YÖNELİM NE YÖNDEDİR?:** Türkiye seçimlerinde ortaya çıkan tablo AK Parti bakımından Türkiye'deki görüntüye genel olarak uygun düşmektedir. AK Parti'nin % 44'lük oyu kararsız ve kararsızlar dağıtılınca % 61, CHP ise % 16'ya çıkmaktadır. Türkiye seçimleri için buldukları yerde oy kullanma ciddi bir heyecan ve ilgi yaratmıştır. Hatta bu ilginin yaşadıkları ülke seçimlerinden çok daha güçlü olması dikkat çekmektedir. Sadece bir yerde oy kullanması gerekirse Türkiye kökenlilerin % 26 ile Türkiye seçimlerini, % 12 ile yaşadıkları ülke seçimini tercih edecekleri tespiti oldukça dikkat çekicidir. Türkiye seçimleri için 'oy kullanmaya gideceğim' diyenlerin oranı % 74 gibi son derece yüksek çıkmaktadır. Zira örneğin Almanya'daki Türkiye kökenlilerin Alman vatandaşlığı, dolayısı ile oy hakkı olanlarının seçimlere katılma oranının % 25'in altında kaldığı tahmin edilmektedir. Ortaya çıkan tablo Türkiye'de siyaset yapan kişi ve kurumların da ilgisini çekecek durumdadır. Yaklaşık 2,5 milyon oy kullanıcının olacağı Avrupa'da siyasal partilerin bu konuya özel ilgi göstereceği açıktır.
- **AİDİYET/KİMLİK/DİASPORALAŞMA/ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK:** ETB çalışmasında ortaya çıkan veriler ciddi bir diasporalaşmanın ipuçları olarak nitelenebilir. Örneğin kalıcılığın artma-

sına rağmen, Türkiye'ye aidiyet ve Türklüğe aidiyet vurgusu daha da güçlenmektedir. Daha da önemlisi çoklu kültürel aidiyete de Türkler açık olduklarını ortaya koymaktadırlar. Birden fazla kültürel kimlik, ulus-ötesi göç ile birlikte sürekli tartışılan konulardan birisidir. Türkiye kökenli göçmen ve göçmen kökenlilerin bu konuya bakışı dikkat çekici biçimde olumludur. Türkiye kökenlilerin % 70'e yakın bir bölümü farklı kültürel kimliklerin aynı anda var olabileceğine inanmaktadırlar. Çok kültürel aidiyet konusunda 'kesinlikle olamaz', 'olamaz' diyenlerin oranı % 19'da kalmaktadır. Üstelik Türkiye kökenliler bu çok kültürlü yaşama uyum sağladıkları konusunda da gayet emin bir tabloyu ortaya koymaktadırlar.

- İSLAM: Türkiye kökenli göçmenler, Avrupa'da son yıllarda sıklıkla tartışılan bir konuda, yani İslamın Avrupa'nın bir parçası olup olmadığına dair tartışmalarda net bir tavır ortaya koymaktadırlar. % 84 oranında güçlü bir tercih ile İslam'ın Avrupa'nın bir parçası olduğu vurgusu yer almaktadır. Bu çerçevede yöneltilen bir başka soru da "İçinde yaşadığınız ülkedeki Müslümanların çok kültürlü bir yaşama uyum sağladıklarını düşünüyor musunuz?" şeklinde formüle edilmiştir. Burada yüksek bir oran tespit edilse de ciddi bir özeleştirme olduğu dikkat çekmektedir. Benzer bir biçimde Türkiye kökenliler yaşadıkları ülkelerde genel olarak farklı kültürlerle ve dinlere saygı duyulduğu görüşünde olduklarını ortaya koymaktadırlar.
- AVRUPA'DA AYRIMCILIK POLİTİKALARI VE TÜRKİYE KÖKENLİLER: Ayrımcılığa uğrandığına dair bir algı net biçimde ortaya çıkmaktadır. Bu ayrımcılığa doğrudan kendileri muhatap olmasalar da yaygın görüş, ayrımcılığın varlığına işaret etmektedir. Kuşkusuz bu bir algıdır, ancak algıyı oluşturan süreç algı ile gerçeğin de iç-içe geçmesine yol açmaktadır. Kültürel farklılıktan dolayı (özellikle Türk ve Müslüman olmaktan dolayı) ayrımcılığa uğradığına dair görüş dikkat çekicidir. İnsanlar kendilerinin de bunun mağduru olduğunu % 50'yi aşacak şekilde ifade etmişlerdir.
- İSLAM ve İSLAMOFOBİ: Soğuk Savaş sonrasında özellikle de 11

Eylül 2001 terör eylemlerinin ardından İslamofobi bütün Batılı toplumlarda ciddi bir ivme kazanmıştır. Avrupa'da konunun sürekli olarak Müslüman göçmenler ile ilişkilendirildiği de bilinmektedir. HUGO araştırmasında bu konuda nasıl bir algı olduğu ölçülmeye çalışılmıştır. Türkiye kökenlilerin yarısından fazlası Avrupa'da İslamofobi'nin varlığına inanmaktadır. İlginç olan bunun nedenini nasıl açıkladıklarıdır. Burada ise 'İslamın kötü gösterilmesi çabası' ve 'İslam hakkında yeterince bilgi sahibi olmamak' seçenekleri ön plana çıkmaktadır. 'İslamın içinde zaten şiddet vardır, İslamofobi de bundan kaynaklanmaktadır' diyenlerin oranı % 4'de kalmaktadır. Türkiye kökenlilere göre Avrupalılar İslam'ı da yeterince iyi bilmiyorlar. Korkularında bunun da önemli bir yeri bulunuyor.

- **TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİ:** Araştırma sonuçları Türkiye'deki AB konusundaki araştırmalarla uyumlu görünmektedir. İlginç olan Avrupa vatandaşı olanların AB isteksizliğinin daha yüksek olmasıdır. Bütün bu değerlendirmelerde Mali Kriz ve Türkiye'deki gelişmelerin önemli rol oynadığı söylenebilir.

Sonuç: Yarım Asrın En Önemli Katkısı (Karşılıklı Zihniyet Transferleri)

Avrupa'da yaşayan Türkiye kökenliler ile yaşadıkları toplum ve devlet arasında bazı önemli sorunlar yaşanıyor olsa da bu 5 milyonluk nüfusun 50 yılı aşkın bir süredir Avrupalılarla birlikte yaşam konusunda son derece başarılı olduklarını belirtmek gerekiyor. Unutmamak gerekir ki bir başarı varsa, bu başarı tek başına Türkiye kökenlilerin değil, aynı zamanda yaşadıkları ülke toplumlarının da başarısıdır. Artık Avrupa'da toplumun her alanında, ekonomisinde, kültüründe, sporunda, akademiyasında yer alan yeni bir göç-göçmen kökenli Türk orta sınıftan söz etmek mümkündür. Avrupa Türkleri 'göçmen-işçi' özelliklerini artık çoktan aştılar, hatta Türkiye'deki bazı zihinsel değişimlere de öncü oldular. Ancak Soğuk Savaş sonrası dönem, özellikle de 11 Eylül 2001 sonrasında yaşamın zorlaştığı, hem sosyal hem de ekonomik anlamda ciddi sorunların ve ayrımcılık politikalarının or-

taya çıktığı da bir gerçektir. Güvenlik politikalarının egemen olduğu göç-göçmen politikası, bazı ülkelerde ısrarla sürdürülmeye çalışılmaktadır. Avrupa toplumlarının içinde yaşadığı ‘çokkültürlü’ yapı, sıra Müslüman-Türk göçmenlere geldiğinde soru işaretlerine bürünebilmektedir. Farklılık ve çeşitlilikler bir zenginlik olarak değil, bir tehdit algısı ile karşılanabilmektedir. “Çokkültürlülük iflas etti”, “Leitkultur”, “İslam Avrupa’nın bir parçasıdır-değildir”, “vicdan testi”, “çifte vatandaşlık” vb. tartışma başlıkları çoğunlukla Türk göçmenler bağlamında yoğun olarak tartışılmaktadır. Ancak ‘endişe’ duyulan Türkler, aynı zamanda Batı Avrupa ülkelerindeki Neo-Nazi, Irkçı, aşırı milliyetçi akımların da hedefi haline gelmiştir. 1990’dan bu yana 100’den fazla Türkiye kökenlinin, Neo-Nazi, Irkçı, aşırı milliyetçi akımların saldırıları neticesinde öldürülmüştür. Ne yazık ki bu tür eylemlerin daha da devam edeceği beklenmektedir.

Avrupa’da yerleşik hale gelen Türkiye kökenlilerin sivil toplum örgütlerine ilgisi ve siyasete katılımı konusu da oldukça büyük önem taşımaktadır. Vatandaşlığın ancak T.C. vatandaşlığının terkedilmesi şartına bağlandığı ülkelerde, vatandaşlığa yönelik ilgi azalmakta, bu da siyasal katılımı doğrudan olumsuz etkilemektedir. Zira, bulunduğu ülke vatandaşlığına geçmeyen Türkiye kökenliler ne kadar süre bu ülkede yaşamış olurlarsa olsunlar, yerel seçimlere dahi katılma hakkına sahip olamamaktadırlar. Ancak daha dikkat çekici olan, vatandaşlığa geçenlerin de siyasal ilgi düzeylerinin son derece sınırlı kaldığı gerçeğidir.

Avrupa’da yaşayan Türkiye kökenliler, her geçen gün Türk dış politikasının önemli bir parçası haline gelmektedir. Son yıllarda sıklıkla *diyasporalaşma* sürecinden söz edilmektedir. Türkiye’nin hem ikili ilişkilerde hem de özellikle AB politikalarında AB ülkelerinde yaşayan Türkiye kökenlilerin son derece ciddi bir önemi olduğu açıktır. Bu durum söz konusu ülke yönetimlerini de etkilemektedir.

Avrupa’daki Türkiye kökenliler konusunda son dönemde ortaya çıkan önemli gelişmelerden birisi de T.C. vatandaşlığını koruyanların, buldukları ülkelerden Türkiye’deki genel seçimlerde oy kullanma

hakkının tanınmasıdır. Bu durum zaten Türkiye'ye yönelik yoğun sosyal ilgi ve iletişimin, siyasal alana da yansıtacağını göstermektedir. Doğal olarak Türkiye kökenliler artık Türkiye'deki siyasal partilerin de ilgi alanına girmişlerdir. Zira halen Avrupa'da 2,6 milyon civarında olan oy kullanma hakkına sahip T.C. vatandaşının oy gücü Türkiye'deki seçimlerin bölgesel bazda kaderini etkileyecek bir faktördür. Bu durum 2015 içindeki iki seçimde de açık biçimde gözlenmiştir. Ancak Avrupa'daki Türklerin kendi seçim bölgeleri ve kendilerini doğrudan temsil edecek milletvekillerine ihtiyacı bulunmaktadır. Bu imkânın sağlanması, hem bir hak teslim edilmiş olur hem de siyasal katılım ve ülkeye ilgiyi de çok ciddi biçimde etkileme potansiyeline sahiptir.

Avrupa'da yaşayan 5 milyonu aşkın Türkiye kökenlinin en önemli sorunları yabancılaşma, kabul kültürünün yeterince var olmaması, İslamofobi, ayrımcılık, eğitim sorunları, bununla doğrudan ilişkili olarak işsizlik... olarak sayılabilir. Avrupa'daki Türkiye kökenlilerin sorunlarının tespiti ve bunların giderilmesi konusunda çalışmalar yapılması için ciddi bir bilgi alt yapısı ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Oysa Avrupa'da yaşayan göçmenlerimiz konusunda en büyük eksiklik bilgi alanında yaşanmaktadır. Türklerin sayısı, nitelikleri, beklentileri, siyasal eğilimleri, Türkiye ile bağlantıları, medya kullanım biçimleri vb. pek çok konuda parçalı araştırmaların ötesinde, bütün göçmenleri kapsayan düzenli ve sürekli araştırmalar büyük bir eksikliklerdir. Göçmenler konusunda stratejiler, politikalar belirleyebilmek, yaşadıkları sıkıntıları anlayabilmek ve beklentilerini ortaya çıkarabilmek için bu tür çalışmalara ciddi ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu konuda temel hedefin öncelikle Avrupa'daki göç-göçmen Türkiye kökenlileri, başlı başına bir değer olarak almak ve onların haklarının korunması ve geliştirilmesi, yaşadıkları ülkelerde saygın, uyumlu, katılımcı kişiler olarak yaşamaları, ayrımcılığa uğramamaları konusunda tedbirler alınmasıdır. Kuşku yok ki bunun gerçekleşmesi hem yaşadıkları ülke için hem de Anavatan Türkiye için de katkılar sağlayacaktır.

Almanya Türklerinin öncülük ettiği ve sayıları 5 milyonu bulan Avrupa Türkleri Avrupa'nın asli bir unsuru haline geldiler. Bütün bu süreçte belki de en fazla ihmal edilen ise bu insanların Türk toplumu ile Avrupa toplumları arasındaki zihniyet transferinde oynadıkları rol oldu. Zaman zaman göçmenler/göçmen kökenliler, ülkelerarasındaki mücadele ya da çıkar-güç ilişkilerinin enstrümanları olarak görüldüler ve kullanıldılar. Bu durum bugün de bazen karşımıza çıkabiliyor. Oysa tam da bu noktada göçmenler üzerinden yapılan bu güç mücadelesinin fazlasıyla abartıldığını ve her halükarda zarar görenlerin göçmenler olduğunu unutmamak gerekiyor. Göçün hayata karşı bir meydan okuma, göçmenlerin de bunun kahramanları olduğu bir gerçektir. Daha iyi bir hayat adına içine girilen macera, pek çok önemsenen şeyin terk edilmesini de gerektirir genelde. Aile bırakılır, arkadaşlar, yemekler, hatta hava-su.. Bu anlamda her göçmenin hayatı bir dram ama aynı zamanda bir umuttur. Göç edenin hayata karşı bir hırsı, talebi vardır. Yarım yüzyıllık göç sürecinde belki de en çok ihmal edilen husus da bu insani boyuttur.

Türk göçmenlerin 50 yıla sığdırdıkları ve hem Türk toplumuna, hem başta Alman olmak üzere Avrupa toplumlarına katkıları özel bir önem taşımaktadır. Bu katkının bütünü, karşılıklı bir zihniyet transferine işaret ediyor. Döner'den 'Alman usulü' ödemeye, politika yapım yöntemlerinden, kadınların iş hayatındaki yerlerine, ortak, özgün kültür eserlerinden, dildeki kazanımlara kadar pek çok konudaki zihniyet transferlerinin zenginleştirdiği yeni bir sosyal hayatın varlığı söz konusu. En önemli katkı ise hem Almanya'nın hem Türkiye'nin zihniyet dünyasına yaptıkları katkılardır. Bu 'gariban insanlar' Türkiye'de demokrasi, insan hakları, sivil toplum, hukuk devleti vb. pek çok değer taşıyıcısı oldular. Almanya'ya da komşuluğu, içtenliği, farklılığı, aile yaşamı gibi pek çok değer taşıdılar. En önemlisi farklılıkların bir arada yaşayabileceğini ortaya koydular. Bu anlamda yarım asırlık tecrübe plansız, programsız ve göçmenlerin çektikleri büyük acılara, travmalara rağmen neticede başarılı bir süreç olarak nitelenebilir. 3 milyon insan 50 yıldır kendisinden çok başka bir mantaliteye sahip

toplumla çok büyük oranda –hatta bütünüyle- sorunsuz yaşıyor, yaşadıkları ülkenin kurallarına, yasalarına genel bir saygı gösteriyorsa, bunun küçümsenecek bir yönü yoktur, tam tersine övgüye değerdir. Neo-Nazilerce öldürülen Türkler konusunda yapılan araştırmada Türklerin “Yaşananlar Alman toplumunun değil, küçük radikal grupların işidir, Alman toplumu suçlanamaz” şeklindeki cevapları da aslında olağanüstü önemli bir olgunluğa işaret ediyor. Ancak ‘entegrasyon’ kavramına sıkıştırılmayacak kadar karmaşık olan çoğulcu toplumsal yaşamda pay almaya çalışan Türklerin yeterince sıcak karşılanmadığı, başarılarının yeterince takdir edilmediği, hatta popülist politikacılarca zaman zaman aşırı eleştirildikleri, suçlandıkları da bir gerçek.

Özellikle 11 Eylül’ün yarattığı yeni atmosfer ortak-çok kültürlü bir yaşam üzerinde ciddi bir baskı yarattı ve hatta Avrupalıların ‘çok kültürlülük’, ‘ifade hürriyeti’, ‘özel hayatın mahremiyeti’ gibi pek çok önemli değerleri ile ters düşmelerine neden oldu. Alman Sosyal Demokrat T. Sarrazin’in ‘Almanya Kendisini Yok Ediyor’ başlıklı kitabına göre Türkler başta olmak üzere Müslüman göçmenler Almanya’yı, Batı toplumlarını aşağıya çekiyor. Yazar bir adım daha ileriye giderek, bunun tedavi edilemez bir ‘genetik sorun’ olduğundan da söz edebiliyor. Ama işte tam da bu noktada asıl büyük sorunu Sarrazin ya da benzeri kişilerin yazdıkları/söyledikleri değil, Batı toplumlarının bu yazılanlara gösterdiği akıl almaz ilgide görmek gerekir. Sarrazin’in kitabı yaklaşık 2 milyon satarak Almanya tarihinde en çok satan kitap unvanını kazandı. Dünyanın en büyük ekonomilerinden olan, AB’yi taşıyan, müreffeh ve huzur içindeki Almanya’nın böyle bir kitapla ortaya koyduğu karamsarlık görüntüsü, derin melankolik tavır gerçek-ten endişe verici ve açıklanması gereken bir ruh halidir.

50 yılın sonunda bütün sorunlara ve hatta engellere rağmen en önemli kazancın karşılıklı zihniyet transferleri olduğu açıktır. Bunun taşıyıcıları Avrupalı Türklerle hem Türkiye hem de Avrupa’nın önce hak ettikleri değeri, saygıyı göstermeleri, sonra da teşekkür etmeleri gerekiyor. Avrupalı Türklerden öğrendiğimiz pek çok şeyin arasında ‘entegrasyon süreçleri’ konusundaki bilgi ve tecrübe birikimi de özel

bir yer tutmaktadır. Türkiye'nin Nisan 2011'den bu yana yaşadığı ve Kasım 2015 itibari ile sayıları 2,2 milyonu aşan Suriyeli sığınmacılar hususuna bakışımızda, geleceğe yönelik planlama ve uygulamalarımızda yurt dışındaki Türkiye kökenlilerin tecrübelerinden de faydalanmak gerekmektedir. Avrupa'daki Türkiye kökenliler, sebepler ve koşullar bir yana, '*göçün fitratında kalıcılık olduğunu*' bize göstermişlerdir. Bu tecrübenin ne kadar kıymetli olduğunu, farklılıklar içinde birlikte yaşamanın ne demek olduğunu, entegrasyon süreçlerini, toplumsal kabulü, sorun alanlarını görmemiz konusunda da yurt dışındaki Türkiye kökenlilerin tecrübeleri son derece değerlidir.

Göç eden insanlar hayata dair bir talebi, mücadeleyi ortaya koyan cesur insanlardır. Her biri kendi başına birer kahramandır. Öncelikle onlara herkesin hak ettikleri değeri ve saygıyı göstermesi gerekiyor. Ama bu konuda yeterince duyarlı olduğumuz söylenemez. Ne yazık ki emeğe değil, unvana daha çok değer veren insanların sayısı ülkemizde oldukça yüksektir. Oysa Avrupa'da Mesut Özil, Aydan Özoğuz, Cem Özdemir, Mehmet Kaplan, Emir Kır, Nebahat Albayrak ne kadar kıymetliyse, bankada çalışan Türkiye kökenli memur, marketteki kasiyer, işyerindeki temizlikçi, havaalanındaki yer hizmetleri uzmanı, terzideki çalışan, marketteki kasap, berber, inşaat işçisi... de o kadar değerlidir. Burada önemli olan ve saygı duyulması gereken oraya konulan emek, alın teri ve içinde bulunulan topluma saygı gösterilerek oradaki hayata tutunmadır. Bunu fazlasıyla başaran bir göçmen kökenli toplumumuz var. Unvanlarına değil, emeklerine bakmak hepimizin yükümlülüğüdür. İkinci önemli yükümlülük ise göçmen kökenlileri siyasetin bir aracı haline getirmemektir. Amaç her zaman öncelikle yurt dışındaki Türkiye kökenlilerin huzuru, refahı ve güvenliğini sağlamak olmalıdır. Ülkelerine olağanüstü bir sevgi ile bağlı olan bu insanların eş zamanlı olarak hem Türkiye hem de yaşadıkları topluma katkı verdiklerini artık bütün taraflar görmüştür. Göçmen kökenlilerin politizasyonu ve bunun uluslararası politikanın bir aracı haline dönüştürülmesi en başta o insanlara büyük bir haksızlık ve saygısızlıktır. Üçüncü önemli yükümlülük ise yaşadıkları toplum yönetimlerinin üzerindedir. Tür-

kiye kökenliler, çok ciddi mantalite farklılıklarına rağmen, 50 seneyi aşkın süredir, yaşadıkları toplumlara neredeyse hiçbir sorun yaratmamış, tam tersine büyük katkılar sağlamışlardır. Bu insanlar tereddütsüz güvenilmeyi çoktan hak etmektedirler. Bu bağlamda başta Almanya olmak üzere bazı ülkelerde çifte vatandaşlığın T.C. vatandaşlarının esirgenmesi apaçık bir ayrımcılık ve güvensizlik göstergesidir. Bu Türkiye kökenlilere yönelik büyük bir haksızlıktır ve acilen ortadan kaldırılmalıdır.

Türkiye kökenliler Türkiye'nin dünyaya açılan dev bir penceresidir. Onların sayesinde milyonlarca insanımız Avrupa'ya sürekli ya da kısa süreli-turist olarak gitme ve oradan ülkemize bilgi-görgü-tecrübe aktarma işlevini görmüşlerdir. Onların varlığı, sadece yaşadıkları ülkelere değil, Türkiye'ye de sosyal, ekonomik, mali, siyasal pek çok katkı getirmiştir. Bu çok yönlü katkılar doğrudan ya da dolaylı bir biçimde daha da devam etmektedir. Saygıyı sonuna kadar hak eden bu fedakar ve cesur insanlara teşekkür borçluyuz.

Kaynakça

- Abadan-Unat, N. (2006), *Bitmeyen Göç Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- Abadan, N., Çıdam, V., Çınar, D.,Kadirbeyoğlu, Z.,Kaynak, S., Özay, B.& Taş, S. (2014), *Avrupa'da Yaşayan Türklerin Oy Verme Davranışları Ve 2014 Türkiye Cumhurbaşkanlığı Seçimi*, Friedrich Ebert Stiftung-Boğaziçi Üniversitesi.
- Almanya Göç ve Mülteci Dairesi (2013), *Migrationsbericht 2012*, http://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Publikationen/Migrationsberichte/migrationsbericht-2013.pdf?__blob=publicationFile.
- Bade, K. (2013), *Kritik und Gewalt: Sarrazin-Debatte, "Islamkritik" und Terror in der Einwanderungsges*, Wochen Schau Verlag, Berlin.
- Castles, S. & Miller, M. J. (2008), *Göçler Çağı*. Çev: Bal B. U. & Akbulut, I. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

- Chambers, I. (2005), *Göç, Kültür, Kimlik*, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Collard, S. (2013), *The Expatriate Vote in the French Presidential and Legislative Elections of 2012: A Case of Unintended Consequences*, Oxford Journals, Vol.66-1, p. 220.
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (2011), *Dünyada Diaspora Stratejileri, Türk Diasporası için Öneriler*, DEİK Yayınları: 776-2011/14-d3.
- Ellis, A., Navarro, C., Morales, I., Gratschew, M. & Braun, N. (2007), *Voting from Abroad: The International IDEA Handbook*, Federal Electoral Institute of Mexico, 278.
- Erdoğan, M. M. (2013), Der eigentliche Gewinn des Migrationsprozesses: Gegenseitiger Anschauungs-Austausch, "Göç Sürecinin Asıl Kazancı: Karşılıklı Zihniyet Transferleri", Willkommen in Deutschland – Deutsch-Türkische Begegnungen, Almanya'ya Hoş Geldiniz, Türk-Alman Buluşmaları, Ed. Aka, Hasan / Yalcinkaya, Metin (Hrsg.), Herder Verlag, Freiburg-Almanya.
- Erdoğan, M. M. (2013), *HUGO ETB-Almanya Bundestag Seçimlerinde Türk Asıllı Alman Vatandaşların Katılım ve Tercihleri Araştırması*; Erisim, <http://www.hugo.hacettepe.edu.tr/HUGOBundestag2013140114.pdf>
- Grace, J. (2007), *Challenging the Norms and Standards of Election Administration: External and Absentee Voting*, IFES (International Foundation for Electoral Systems).
- Hugo (2011), *Almanya'da Neo-Nazi Cinayetler Konusunda Türklerin Görüş ve Duyguları Araştırması*, Erisim, http://www.hugo.hacettepe.edu.tr/HUGO_BASINBULTEN_090112.pdf
- Hugo (2012), *Fransa'daki Türkiye Kökenlilerin Güncel Konulardaki Görüş Ve Düşünceleri Araştırması*, Erisim, http://www.hugo.hacettepe.edu.tr/duyuru1_190412.pdf
- Hugo (2013a), *Türkiye Kökenli Alman Vatandaşlarının Almanya Federal Meclisi (Bundestag) Seçimlerinde Siyasal Davranışları*, Erisim, <http://www.hugo.hacettepe.edu.tr/HUGOBundestag2013140114.pdf>
- Hugo (2013b), *Euro-Turks-Barometer çalışması özet rapor*, Erisim, http://www.hugo.hacettepe.edu.tr/ETB_rapor.pdf

- İçduygu, A. & Kiriçi, K. (2009), *Land Of Diverse Migrations, Challenges of Emigration and Immigration In Turkey*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları / Göç Çalışmaları Dizisi, İstanbul.
- IDEA (2007), *Voting from Abroad*, The International IDEA Handbook, Erişim http://www.idea.int/publications/voting_from_abroad/upload/Voting_from_abroad.pdf
- Immigration Policy Institute (2012), *The 2012 Mexican Presidential Election and Mexican Immigrants of Voting Age in the United States*, Erişim, <http://www.migrationpolicy.org/article/2012-mexican-presidential-election-and-mexican-immigrants-voting-age-united-states>
- Itzigsohn, J. & Villacres, D. (2008), *Migrant Political Transnationalism and the Practice of Democracy: Dominican external voting rights and Salvadoran home town associations*, *Ethnic and Racial Studies*, (31), 4, 672.
- Kentel, F. (2005), *Euro-Türkler, Türkiye ile Avrupa Birliği Arasında Köprü mü, Engel mi?* Bilgi Üniv. Yayınları, İstanbul.
- Marshall, T. H. (1950), *Citizenship and Social Class: And Other Essays*, Cambridge University Press.
- Pew Research Center (2013), *Top-10 Origin Countries of International Migrants, 1990 and 2013*, Erişim, <http://www.pewsocialtrends.org/2013/12/17/changing-patterns-of-global-migration-and-remittances/sdt-2013-12-17-global-migration-03-02/>
- T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (2015), *İkili Sosyal Güvenlik Sözleşmeleri*, Erişim, <http://www.csgeb.gov.tr/csgebPortal/diyih.portal?page=yv&id=2>
- UN International Migration Population Division (2013), Erişim, <http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/wallchart/index.shtml>;
- Ünver, O. C. (2015), *Alman Kızı*, Nika Yayınevi, Ankara.
- Wordbank (2010), *Migration and Remittance: Top Countries*, Erişim, <http://siteresources.worldbank.org/INTPROSPECTS/Resources/334934-1199807908806/Top10.pdf>

M. M. Erdoğan

YTB (2011), *Avrupa'da Yaşayan Türkler Yaz Tatili Döneminde Türkiye'ye Gelen Türkler Örneği Saha Araştırması*, 2011.

YTB (2015), *Birlikte Yeni Türkiye*. Erişim tarihi: 19 Ekim 2015, http://ytb.gov.tr/ytbadmin/assets/uploads/files/ytb_ic_sayfalar-LR.pdf